

MICHAEL BILLIG: BANALNI NACIONALIZAM

DORA LEVAČIĆ

Biblioteka XX Vek, Beograd, 2009., 358 str.

Michael Billig je profesor društvenih znanosti na Sveučilištu Loughborough. Bavi se socijalnom psihologijom i njezinom kritikom, a također i fenomenima fašizma, ideologije, nacionalizma, političkog ekstremizma i – humora. Njegov pristup svakome od tih fenomena naglašava element jezika i retorike, pa tako i u knjizi ‘Banalni nacionalizam’ koja spada u nekoliko njegovih knjiga na temu veze između ideologije i ‘zdravog razuma’.

Prvo poglavlje knjige ‘Banalni nacionalizam’, ‘Nacije i jezici’, namijenjeno je čitateljima koji nisu upoznati s temama kao što su nacionalizam, geneze nacija u prošlosti te veze između nacije, jezika i teritorija. Autor ovdje zauzima konstruktivističku poziciju, pozivajući se na teoretičare kao što su Anderson, Hobsbawm, Wallerstein, Mann. Čvrsto zauzima i argumentira gledište kako su nacije-države moderan fenomen koji je začeo principom hegemonije jednog dijela teritorija i jednog dijalekta nad ostatkom (većinom).

U drugom poglavlju (‘Svijest o banalnom nacionalizmu’) autor izlaže teoriju banalnog nacionalizma, odnosno svoju glavnu tezu – u ‘razvijenom’, zapadnom svijetu nacionalizam nikako nije stvar prošlosti, već se radi o danas vrlo prisutnoj ideologiji nužnoj za reproduciranje istog tog ‘razvijenog’ svijeta.

Ulrich Beck kritizira ga zbog zanemarivanja ‘banalnog kozmopolitizma, puno važnijeg od preostalih očića nacionalizma’, a istovremeno piše o potrebi 21. stoljeća za ‘snažnim državama’. Na to Billig odgovara kako ‘nema snažne države bez vojne sile i pratećeg ideološkog nacionalizma, koji snažnu državu reproduciraju kao nacionalnu državu’.

Billigova teza je kako ne samo Ulrich Beck, već gotovo svi suvremeni sociolozi previđaju najsnažniji oblik nacionalizma u suvremenom svijetu. Sociolozi tim pojmom podrazumijevaju samo onu ‘vruću’ varijantu nacionalizma svojstvenu političkoj desnici ili separatističkim pokretima, te tako postavljaju nacionalizam na periferiju, daleko od modernih, ‘razvijenih’ nacija. Na taj način stvara se dojam, kako unutar znanstvenih krugova tako i izvan njih, da je nacionalizam svojstvo karakteristično za druge, ali ne i za ‘nas’, pripadnike konsolidiranih nacija. Primjerice za Anthonyja Giddensa, svakodnevna rutina uopće nije prožeta nacionalizmom, nego se on javlja tek ‘kada dođe do poremećaja rutine’. Billig se oštro suprotstavlja takvom shvaćanju nacionalizma kao kaotičnog stanja do kojeg dolazi raspadom svakodnevnog poretka, a koji omogućava ‘povratak potisnutog’. Prema Billigu, ‘potisnuto’ nikada nije ni otišlo.

Nacionalizam je vidljiv i u (već bolnom) pitanju sociologije ‘što je društvo?’. Billig smatra kako sociologija stvara pojam društva (iz kojeg izvodi i definiciju sebe same) ‘na sliku i priliku države-nacije’. Taj

postupak je vidljiv u banalnim izrazima poput ‘društvo u kojem živimo’, ‘naše društvo’, ‘američko/hrvatsko/francusko/... društvo’, ‘američka kultura’ i sl., iz kojih je očito je da se zajednica koju se doživljava ‘našom’ zamišlja u terminima nacija.

Većina socioloških definicija nacionalizma smješta nacionalizam izvan samih nacionalnih država ili ga opisuje kao nešto što im prethodi. Takve definicije ne uspijevaju objasniti kako se poredak održava jednom kada je postignut, kao ni to kako se nacionalne države danas odupiru, ako treba i silom, onim pokretima koji pokušavaju izmijeniti njihove granice.

Dok se pojam ‘nacionalizam’ primjenjuje na egzotične, rijetke i opasne primjerke, prikladan izraz koji bi opisao ono što je za Billiga naj snažniji oblik nacionalizma u suvremenom svijetu – skup ideoloških navika koji ustaljene nacije reproducira kao nacije – ne postoji. To je razlog zašto autor uvodi izraz ‘banalni nacionalizam’. On je postojeći ideološki temelj modernih, ustaljenih nacija koji djeluje tako da ‘na mnogo sitnih načina građanstvo iz dana u dan podsjeća na njihovo nacionalno mjesto u svijetu nacija.’

Građani zapadnih, ‘razvijenih’ nacija (a ne samo njihovi sociolozi) žive u uvjerenju da je nacionalizam pretjerano žestoka reakcija svojstvena drugima, a ne njima samima. Odnosno, nacionalizam je viđen kao nešto iracionalno i nepotrebno, te se projicira na ‘druge’, dok se vlastiti nacionalizam naturalizira.

Kako bi opisao primordijalnu, ‘vruću’ varijantu nacionalizma Billig koristi metaforu nacionalne zastave kojom se maše, dok za banalni nacionalizam koristi metaforu nacionalne zastave koja miruje istaknuta na pročeljima zgrada suvremenih zapadnih nacija. Zastava koja miruje djeluje kao usvojena navika i ‘zaboravljeni podsjetnik’ na pripadnost naciji. Banalnost banalnog nacionalizma očituje se upravo u toj dijalektici pamćenja i zaboravljanja. Naša pripadnost naciji je zdravorazumski prihvaćena, no u svakodnevnom je praksama kao što su prolazak kraj nacionalne zastave, rukovanje nacionalnom valutom, čitanje dnevnog tiska i slično, neprimijećena.

Navodeći primjere raznih nacionalnih ceremonija od otkrivanja spomenika do obaveznog pozdravljanja zastave u američkim školama (koju naziva ‘mistikom zavjetovanja šarenom komadu tkanine’), Billig pokazuje kako nacionalizam nije prolazni osjećaj ili izuzetna pojava, već rutinsko iskustvo koje ima važnu funkciju potvrđivanja nacionalnog jedinstva. Umjesto da nacionalizam shvaćamo kao rezultat izvanrednih okolnosti koji se inače nalazi na marginama političkog sustava, trebali bismo ga promišljati kao ‘naš’ stalni integrativni okvir koji nacije tendira prikazati prirodnima.

U poglavlju 'Nacionalni identitet u svijetu nacija' autor iznosi teorije s područja socijalne psihologije koje nacionalni identitet objašnjavaju kao (svaku drugu) potrebu za pripadanjem grupi i razlikovanjem sebe od onih koji ne pripadaju našoj grupi. Billig iste teorije kritizira i upozorava kako 'ne treba pasti u iskušenje da se nacionalistička svijest tumači u odnosu na 'identitet', budući da je nacionalizam puno više od individualnog osjećaja pripadnosti naciji' te ga nije moguće promatrati kao samo jedan od bezbroj drugih oblika identiteta.

U poglavlju 'Svakodnevno isticanje domovine' autor navodi rezultate analize koju je proveo na uzorku deset većih britanskih dnevnih novinskih listova objavljenih 28. lipnja 1993. Datum je namjerno odabran zbog svoje neposebnosti – nije bilo vrijeme predizborne kampanje, niti su događanja vezana uz kraljevsku obitelj bila aktualna. Unatoč tome, svi listovi vrvjeli su banalnim nacionalizmom, i to neovisno o 'lijevom' ili 'desnom' političkom usmjerenju pojedinog lista. Analizom diskurza masovnih medija Billig je otkrio kako se svugdje i stalno ističe pripadnost naciji. 'Mi' kojim govore novinski članci nacionalno je 'mi' koje se ne poistovjećuje samo s čitateljima novina, nego i sa cijelom nacijom (pr. 'Europska zajednica je uzela naš novac' – nacionalni novac, 'Zašto se naši porezi više ne smiju povećavati?' – naravno, britanski porezi). Nizom se lingvističkih 'banalnih sitnica' čitatelje iznova podsjeća da su pripadnici određene nacije te se suptilno podrazumijeva i istovjetnost njihovih identiteta.

Osim pojma 'nacije', pojam 'vrijeme' je jedan od ključnih u diskursu reproduciranja nacije. Uistinu se čini banalno, no čak i vremenska prognoza svojim tipičnim rečenicama ('Sutra će biti sunčano u cijeloj zemlji' – pri čemu se podrazumijeva da će biti sunčano u Velikoj Britaniji; 'na drugim mjestima magla će se brzo razići' – na drugim mjestima u Velikoj Britaniji, a ne na drugim mjestima izvan nje, razumije se) pridonosi stvaranju dojma pripadnosti naciji kao cjelini različitoj od onoga što se nalazi izvan njezinih granica.

Iako ova analiza nije sistematična niti reprezentativna, te ostavlja dojam kako se radi samo o natuknici za pravo istraživanje, za teoriju banalnog nacionalizma ona je ilustrativna.

'Postmodernost i identitet' peto je poglavlje u kojem Billig, očekivano, osporava postmodernističke teorije o smanjenju važnosti i slabljenju suvereniteta nacija. Posebno se ironično odnosi spram teza o bujanju novih, lokalnih identiteta koji tjeraju poredak nacionalnog svijeta na povlačenje 'pred jednim novim oblikom srednjovjekovlja'.

Billig daje ironičan opis postmodernističkih vizija prema kojima 'vihori globalizacije bjesne na nebesima iznad nacionalne države, dok

seizmičke raspukline razdiru nacionalno tlo ispod nje'. Prema Billigu, u stvarnosti se ne događa niti jedan od ta dva procesa. Diskursi o žrtvovanju za naciju se još uvijek primaju kao nešto sasvim prihvatljivo, elementi nacionalističke svijesti se uporno održavaju, a nacionalni/etnički identitet ne može se svesti na razinu potrošačkog izbora kao što postmodernistički autori tvrde.

U zadnjem poglavlju 'Filozofija u službi ideje Pax americana' autor se bavi filozofom Richardom Rortyjem u čijem je djelu pronašao izraz banalnog nacionalizma. Rorty zamjera intelektualnoj ljevici nepatriotizam i nedostatak osjećanja nacionalnog ponosa te oštro kritizira univerzalističke tendencije filozofije prosvjetiteljstva propagirajući američke vrijednosti i način života kao uzor ostatku svijeta. Drugim riječima, Richard Rorty provlači banalni (čini se, i ne tako banalni) nacionalizam kroz svoja navodno kozmopolitska djela u kojima Billig raskrinkava tipičnu američku imperijalističku i antimarksističku retoriku (koju naziva 'Govorom u ime cijelog svijeta'). Upravo na primjeru SAD-a vidljiva je činjenica da banalno ne znači i bezazleno – pod maskom 'patriotizma' u njihovo ime vode se ratovi čim se nafta nađe s pogrešne strane granice, dok predsjednik Bush izjavljuje kako Novim svjetskim poretom 'štiti nacije od agresivnih susjeda'.

Time Billig pokazuje kako banalni nacionalizam nije dobroćudna, patriotska suprotnost 'vrućeg', etničkog nacionalizma, već se nalazi zajedno s njime na istom kontinuumu kojeg valja zvati istim imenom – nacionalizmom. Erupcije nasilnog, 'vrućeg' nacionalizma su povremene krize koje ne možemo gledati odvojeno od postojećih ideoloških temelja o kojima one ovise – banalnog nacionalizma.

Billigova teorija banalnog nacionalizma je svakako efektna i po mom mišljenju nužna dekonstrukcija opreke između raznih 'vrsta' nacionalizama (etničkog vs. građanskog, istočnog vs. zapadnog, ...), budući da proglašava nacionalizam endemskim stanjem suvremenih nacija Zapada.

Svojom argumentacijom i pogotovo metodologijom Billig često i sam ostaje u sferama banalnog. Ponekad ignorirajući suradnju nacionalizma s mnogim drugim – izmima koji se odvijaju i na polju nadnacionalnoga, autor stvara dojam kako je nacionalizam jedini mehanizam funkcioniranja današnjeg svijeta. Iako govori o tome kako je nacionalizam uvijek internacionalan, on ne uspijeva povezati potrebu za banalnim nacionalizmom s kontekstom svjetskih odnosa moći pa se ponekad čini kako govori o nacionalizmu koji postoji radi samog sebe. Još jedna zamjerka autoru je što kroz cijelu knjigu provlači tematiziranje nacionalizma SAD-a kao posebnog fenomena te na taj način ostavlja dojam kao da se radi o kulturnoj, a ne prvenstveno ekonomskoj dominaciji.

Unatoč ovoj jednodimenzionalnosti pogleda i manjkavosti empirijske analize (koju Billig sam priznaje, pa mu se i oprašta), Billigova teorija predstavlja novost na području teoretiziranja nacija i nacionalizama. Pored svih teorija nacionalizma (primordijalističkih, modernističkih, postmodernističkih, etnosimbolističkih, ...) koje većinom traže podatke u daljoj ili bližoj prošlosti, Billig teorijom banalnog nacionalizma smješta znanstveni fokus u sadašnjost i na prostor suvremenih zapadnih nacija koje obiluju 'banalnim' empirijskim materijalom. Takvo premještanje fokusa prema samima sebi omogućilo bi mnogim znanstvenicima, a posebice antropolozima, primjećuje Billig (i antropologinjama, trebalo bi dodati), 'da obave svoje terensko istraživanje i da ipak stignu kući na ručak'.